

ARCHAEOLOGIA BELGICA

*Reeks overdrukken betreffende oudheidkundige
opgravingen in België, uitgegeven door het
Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium,
Dienst voor Opgravingen,
Jubelpark, 10,
Brussel 4.*

ARCHAEOLOGIA BELGICA

*Série de tirés-à-part relatifs aux
fouilles archéologiques en Belgique,
éditée par l'Institut Royal du Patrimoine Artistique,
Service des Fouilles,
Parc du Cinquantenaire, 10,
Bruxelles 4.*

ARCHAEOLOGIA BELGICA

VIOE bibliotheek

12401

43

L. DEVLIEGHER

Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Pieterskerk te Oudenburg

Overdruk uit *Handelingen van het Genoot-
schap voor Geschiedenis "Société d'Émulation"*
te Brugge, deel XVC (1958), blz. 137-162.

BRUSSEL

1959

Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Pieterskerk te Oudenburg

Het bewoningscentrum van Oudenburg¹ ligt op een hoge zandopduiking aan de rand van de kustvlakte, veilig voor de overstromingen van de zee. De kern van de gemeente bevindt zich nu ongeveer 7 m. boven de zeespiegel. De Sint-Pieterskerk werd gebouwd ten oosten van de dorpskern; in het kadaster staat het terrein bekend onder S^{ie} B, nr. 387^t.

Verschillende historische gegevens maakten het bestaan van een Romeins castellum te Oudenburg zeer waarschijnlijk. Vooreerst wijst de naam Aldenburg (866) op een oude versterking die reeds bestond vóór de Noormanneninvallen, en dus Romeins moest zijn². Vervolgens wordt in een geschrift over de Sint-Pieterskerk³,

¹ Prov. West-Vlaanderen, arr. Oostende. — Dit onderzoek werd uitgevoerd door de *Dienst voor Opgravingen* van het Kon. Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel.

² M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*, blz. 53-54, 61-68. Brussel, 1950.

³ Deze kroniek staat op fo. 47 v-49 v van het hs. 11 B 1 uit het Bisschoppelijk archief te Brugge; het hs. werd omstreeks 1300 geschreven. Het „tractatus”, zoals schrijver zijn werkje noemt, werd waarschijnlijk tussen 1081-1084 opgesteld, aangezien het verhaal van de schenking van de S. Pieterskerk aan S. Arnulfus (1084) een latere interpolatie is, ontleend aan de *Vita S. Arnulfi* (Cfr. G. MEERSSEMAN, *Kritische bemerkingen over enige bronnen der biographie en cultusgeschiedenis van Sint-Arnulf* († 1087), in *Album English*, blz. 304-308. Brugge, 1952). De schrijver van het „tractatus”, een clericus van de S. Pieterskerk, verhaalt o.a. feiten die hij te Oudenburg tussen 1056 en 1081 meemaakte. Mgr. J.-B. MALOU gaf in 1840 het „tractatus” uit onder de titel „Chronicon Aldenburgense auctore anonymo” in *Chronicon monasterii Aldenburgensis*, blz. 17-36; latere uitgaven (o.m. in *MG. SS. XV*, 2, blz. 867-872) of uittreksels volgen die editie. Met L. Danhieux, archivaris-paleograaf op het Rijksarchief te Brugge,

uit het laatste kwart van de elfde eeuw, door een naamloze ooggetuige een beschrijving gegeven van de zware omheiningsmuren en van het sierlijk vaatwerk dat toen gevonden werd, en waarvan in de gegeven omstandigheden het Romeins karakter niet twijfelachtig is. Eindelijk scheen het waarschijnlijk dat het vierzijdig grondplan van de gemeente op de vorm van dit castellum terugging. Over het lot van die versterking na de Germaanse invallen is niets bekend, eerst tijdens de invallen der Noormannen blijkt ze weer dienst gedaan te hebben⁴.

Volgens de plaatselijke overlevering heeft de H. Ursmarus, bisschop-abt van Lobbes († 713), te Oudenburg een houten kerkje ter ere van S. Pieter opgericht en zou hij ook de bouw van de O.L.V. kerk hebben ondernomen⁵. Toen de S. Pieterskerk erg vervallen geraakt was, begon men in 1056 de bouw van een nieuwe kerk⁶.

hebben we deze tekstuitgave met het hs. vergeleken en op verschillende plaatsen verbeterd. De uittreksels die we in voetnota geven, zijn volgens het hs. gepagineerd.

⁴ M. GYSSELING, *o.c.* blz. 56-57.

⁵ „Ab oriente namque hujus urbis, ut prefati sumus, unam in honore S. Petri apostoli ecclesiam ligno conditam consecravit, ibique idoneam clericorum congregationem delegavit. Nam principale altare et presbiterium, ac nonnulla pars templi beati Petri constructum est modo in eodem loco atri, in quo ecclesia lignea a beato Ursmaro edificata fuit temporibus antiquis, et ab ipso sanctificata et benedicta... Alteram vero ecclesiam beatus Ursmarus ab aquilone hujus urbis in honore sancte ac perpetue Virginis Marie edificavit, congruamque inibi clericorum societatem similiter constituit”. (Tractatus, fo. 48).

⁶ „Basilica ligno condita sub tempore Dagoberti regis Francorum, ac ipsius licentia a beato Ursmaro in honore beati Petri apostoli edificata, ut superius dictum est, diuturna stabilitate viguit, longa etate senuit, proluxa vetustate corruit, ac demum post plurima annorum curricula cives Aldenburgenses novam ecclesiam in honore beati Petri apostoli omniumque apostolorum edificare ceperunt. Anno autem Domini M^oL^mVI^o ceptum est opus prefati templi beati Petri apostoli, sicut habetur plenius in principio hujus tractatus; et ceptum est in eodem loco, quo prius, de lapidibus, sicut manifestum per miracula, que fiebant dum templum operabatur, quod sub brevitate enarrare aggrediamur”. (Tractatus, fo. 48 v.).

Het blijkt dat het bouwmateriaal uit de overblijvende muren van de Romeinse vesting werd gehaald, en Doornikse steen voor de muren en de zuilen diende, terwijl Boulognesteen aan de kapitelen werd verwerkt ⁷. Enkele mirakelen die tijdens en na het optrekken van de kerk gebeurden, werden in het „tractatus” opgetekend, waardoor kostbare inlichtingen over de bouw verschaft worden ⁸.

Ongeveer vijf jaar na het begin der werken was het koor voltooid en met stro bedekt; tussen de balken hingen de klokken. De oostelijke vieringsdoorgang werd met stro en takken gedicht, om zo het koor nog vóór de winter te beveiligen tegen regen, hagel en sneeuw ⁹. Één der clerici van de kerk, een zekere Lisgerus, werkte op de stelling in het koor; hij trok onvoorzichtig aan een takje, viel daarbij achterover, maar kwam niet op de grond

⁷ „Murus [van het Romeins castellum] vero tam fortis ac firmissimus extitit, ut arietibus destrui non posset, nisi prius lapides fundamenti extracti penitus auferrentur. Ut autem legentibus scrupulum dubietatis de predictae urbis firmissima constructione penitus auferam, ipse qui istum tractatum composui et primitus scripsi, murum destruere oculis meis vidi, et supradictum sancti Petri apostoli templum ex ipsis lapidibus edificare procul dubio cernere merui. Verum columnae et parietes Tornacensibus lapidibus sunt constructae, capita quoque columnarum Bononiensibus lapidibus adornata interseruntur. Nam antea, Balduini Insulani temporibus, comitis totius Flandriae, edificentia Brugensis urbis magna ex parte ex lapidibus istis constructa dinoscuntur. Quia postquam comes Ernaldus Barbatus Bruggiam edificare cepit, muros hujus urbis destruere et lapides Bruggensibus tribuere in urbis edificium fecit, quatenus hac destructa, augmentaretur illa constructa”. (Tractatus, fo. 49 v.).

⁸ Deze mirakelverhalen werden door Dr. M. Gysseling vertaald en van commentaar voorzien in zijn artikel *Nota's, aan de hand van mirakelen, over den bouw van een kerk te Oudenburg in de XIe eeuw*, in *Oostvlaamsche Zanten*, XVIII, 1943, blz. 111-115.

⁹ „Arcus ante presbiterium” betekent de oostelijke vieringsboog, ook genoemd de triomfboog, en niet de absis vóór het koor zoals Gysseling vertaald (*Nota's...* blz. 111, 114). We kunnen ons moeilijk voorstellen dat het koor zou voltooid zijn, uitgezonderd de absis, die men met stro en hout zou afsluiten. De opgraving heeft ten andere uitgewezen dat er geen romaanse absis bestaan heeft.

terecht, zoals zijn metgezel aan de andere kant van de afsluiting vreesde, maar op het juk van de grote klok ¹⁰.

Enkele tijd later was een metselaar met zijn helpers op de zuidkant van de kerk aan het werk; zijn helper plaatste op zeker ogenblik zulke zware vracht stenen op de stelling, dat deze begaf en mortel en stenen met veel gedruis neervielen. De twee werklieden echter, kwamen ongedeerd in een verafgelegen venster terecht ¹¹.

Vijf-zes jaar nadien, bij het luiden van de morgenklok, raakte koster Sygerus met de koord een grote en zware

¹⁰ „Post incium constructionis ipsius templi circiter quintum annum, quando presbiterium perfectum esset, et culmo coopertum, atque inter trabes ante principale altare campane pependissent, arcum ante presbiterium a terra usque ad summum virgis sepire, ac culmo dependente cooperire ad pluviam et grandinem atque nivem depellendam ante hyemis tempora clerici procurabant. Quadam vero die quidam juvenis clericus valde simplex et devotus, nomine Lisgerus, nimis intente huic operi astare, manibusque cooperare diligenter atque hilariter studium impendebat. Cum autem in superioribus partibus ejusdem arcus ex utraque parte machinamentum constructum esset, Lisgerus interius, aliusque exterius contra eum in predicto machinamento stetit, qui culmen tortis virgunculis ad parietem ligare studebat, quem virgis conseptum ante predixi, virgulas vero intrinsecus per parietem immittere festinabat. Lisgerus eas sagaciter firmare intus ad parietem contendebat, cumque hec per longum temporis spacium contendebant, ut fecissent, incaute unam de viminibus Lisgerus extrahens, retrorsum de prescripto machinamento cum ipso cecidit, non deorsum ad terram, ut alius magno pavore perterritus estimabat, qui foris stans virgulam intus immiserat; sed inter secundam et tertiam trabem, super jugum maxime campane, absque ulla corporis lesione, leniter in uno latere lapsus est”. (Tractatus, fo. 48 v.).

¹¹ „Subsequenti autem tempore, cum edes templi edificabantur in septentrionali climate, bituminis artifex cum suis in meridiano latere operabatur. Quadam vero die, puer qui ei lapides et cementum porrigebat, tam grave pondus lapidum machinamento, in quo stabant superposuit, ut vim tante molis ferre non prevaleret, sed fracto omni machinamento lapides et cementum cum magno sonitu super terram corruerunt. Ipse autem et puer in unam ferestram ejusdem macerie sine ullo corporis detrimento inopinate devenerunt, que eis non prope, sed tam longe abfuit, ut si super terram starent, saltando vix tantum spacium attingerent, quod ad jussum omnipotentis Dei per merita S. Petri apostoli actum intelligit qui divina providentia disponi omnia fideliter credit”. (Tractatus, fo. 48 v.).

plank van de zoldering boven de viering, waardoor die plank naar beneden viel en hem tussen de schouderbladen trof, zonder dat hij enig letsel opliep ¹². Een andere keer gebeurde het dat, tijdens het luiden, de kleine klok met veel lawaai op de zoldering van de toren viel ¹³; men dacht dat zoldering en klok gebroken waren, doch een jongen, die op bevel van de koster naar boven geklommen was ¹⁴, vond de klok onbeschadigd op de zoldering staande ¹⁵.

Nadat de kerk op 1 mei 1070 door Radbod, bisschop van Doornik-Noyon was ingewijd ¹⁶, deed zich op het einde van 1081 een wonderbaar geval voor. Een hevige

¹² „Post hec vero transactis quinque vel sex annorum curriculis, quadam die custos ipsius templi Sygerus nomine, dum matitunis horis ultimam campanam ad excitandam in circuitu fidelium multitudinem fiducialiter resonabat, corda qua ipsam campanam movebat, magnam ac gravissimam plancam alti solarii eiusdem turris, super quam campanae pendebant, incaute tetigit, que mox ei inter scapulas cum horribili sonitu cecidit; ita ut illi qui illic in choro astabant, ei omnia membra confrica autumarent”. (Tractatus, fo. 48 v.).

¹³ „Tectum turris” betekent waarschijnlijk de zoldering van het stenen gedeelte van de toren, waarboven zich de klokkenverdieping verhief. In de Vita S. Arnulfi staat „supra tectum turris, in qua stabat campanarium” (mirakelverhaal van 1081).

¹⁴ Het beklimmen van de toren schijnt niet zo eenvoudig geweest te zijn; aangezien er geen traptorentje was, zal men een verdraagbare ladder aangewend hebben.

¹⁵ „Alio igitur tempore, festivitate sancti Andree apostoli, dum secundum signum ad matitunam ydem Sygerus resonabat, clavus, in qua nola pependit, casu elapsus est, atque ipsa super tectum turris, que lignis abietibus cooperta fuerat, magno strepitu cecidit, ita ut ipse et aliqui, qui astabant, tectum ruptum fuisse, nolamque per partes divisam fuisse non dubitabant. Ipso autem die quemdam puerum scandere fecit, partesque confracte nole colligere expetiit. Ascendens ergo puer super tectum prefate turris, nolam ibi stantem ita sanam et incolumem repperit, ut in ea nullius fracture vestigia inveniri potuissent. (Tractatus, fo. 48 v.).

¹⁶ „Consecrata est autem ecclesia sancti Petri apostoli omniumque apostolorum, prima die mensis maij feria v, a Ratbodone Noviomensi et Tornacensi episcopo, anno Domini M^oLXX^{mo}, indictione VIII, regnante Philippo rege Francorum anno X, atque Wilelmo rege Anglorum anno VII”. (Tractatus, fo. 49 v.).

stormwind deed het klokkentorentje oostwaarts boven het koor overhellen, doch op Nieuwjaarsmorgen kwam het op wonderbare wijze terug overeind ¹⁷.

In 1084 schonk Cono, op aanraden van zijn vrouw Hazeca, de S. Pieterskerk die hij van de graaf in leen hield, aan hem terug; bisschop Radbod, die ze van de graaf ontving, gaf ze aan S. Arnulfus († 1087). In 1090 wordt de kerk door Cono definitief aan de bisschop geschonken, om als bidplaats voor een klooster te dienen ¹⁸; toch schijnt de kerk nog enkele tijd door clerici, en niet door monniken, bediend te zijn geworden ¹⁹.

In de uitgegeven oorkonden en in de XVe eeuwse adbijkroniek komen weinig gegevens voor over de verdere bouwgeschiedenis van de kloosterkerk. In 1455 werd het nieuwgebouwd koor ingewijd ²⁰. In 1797-1798 werd

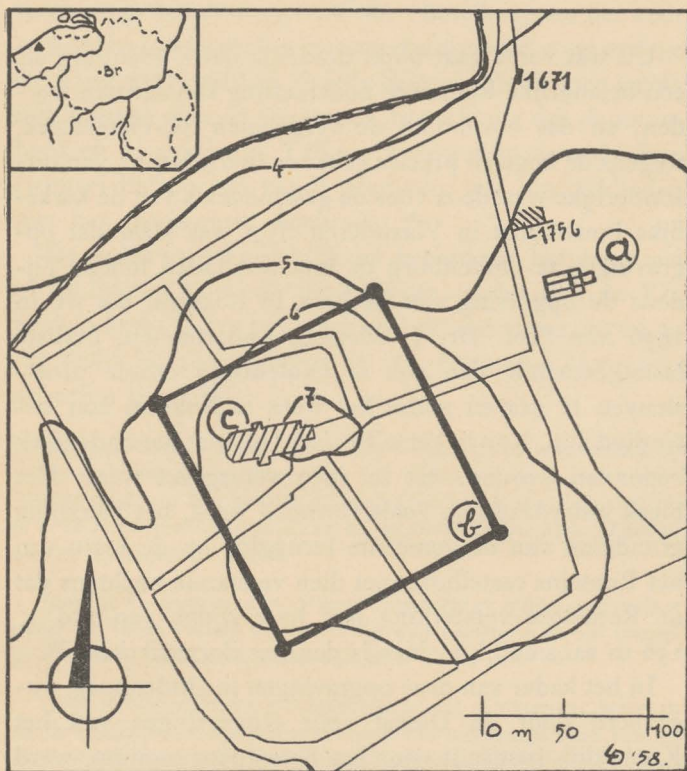
¹⁷ „Anno autem Domini millesimo octogesimo primo, sacra nocte dominice nativitatis, ortus est nothus asperrime tempestatis, qui campanarium prefati templi sancti Petri compulit a suo statu declinare, eumque repentinum casum adeo in orientem minitare, ut etiam videns, non putaret subsistere eum ad horam, nisi providentia divina dispensaret sustentationis moram. Siquidem orto mane incole ceperunt ad hoc spectaculum se coadunare, prope accedere, ob horribile casum minitacionem dubitantes, sed subitam altaris ei subjacentis quassationem intendentes solummodo divinam clementiam ad hujus periculi auxilium implorabant, in quo humanum adjutorium minime profuturum explorabant. Hec enim doloris summa; dum ita miserabiliter agerentur, circa gallicinium noctis precedentis circumsionis Domini, parum antequam matutine pulsarentur, subito fabonius, more turbinis tempestuose surrexit, qui ipsum campanarium pristino statu incolumen divino concessu erexit”. (Tractatus, fo. 49). In de Vita S. Arnulfi wordt dit mirakel ook verhaald, maar met toevoeging van enkele details, o.m. over de timmerlieden die voorbereidselen treffen om het torentje te rechten. Het mirakel wordt er gesteld in de Nieuwjaarsnacht, „ante noctis medium” (MG. SS., XV, 2, blz. 890-891). Cfr. ook E. DEKKERS, *Sint Arnoud en zijn biograaf Hariulf*, in *Album English*, blz. 70-71).

¹⁸ M. GYSSELING, A. KOCH, *Diplomata belgica*, nr. 168. Brussel, 1950.

¹⁹ N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Saint-Pierre à Oudenbourg*, in *Monasticon belge*, III (prov. West-Vlaanderen), 1e afl. (in druk).

²⁰ E. FEYS, D. VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*, I, blz. 382-383. Brugge, 1873.

de abdij opgeheven, openbaar verkocht en daarna, met uitzondering van het abtskwartier (1756 gedateerd) en enkele afhankelijkheden (o.a. de 1671 gedateerde hoeve-poort) afgebroken²¹. Dit was het einde van de abdijkerk.

AFB. 1. — Grondplan van Oudenburg, met aanduiding van het Romeins castellum (b), volgens de gegevens van J. MERTENS, *Oudenburg en de Vlaamse Kustolakte*, blz. 333, a: S. Pieterskerk, c: huidige O.L.V. kerk.

De S. Pieterskerk te Oudenburg is niet rijk aan ikonografische gegevens. Behalve de gekleurde tekening van J. van Deventer (± 1560) en de bekende kaart van het

²¹ N. HUYGHEBAERT, *o.c.*

Brugse Vrije door P. Pourbus (1562-1571) waarvan de kopie van P. Claissins op het Brugs stadhuis aanwezig is, kent men het zicht in de verschillende uitgaven van de *Flandria Illustrata* van A. Sanderus.

*
* *
*

Uit wat voorafgaat blijkt duidelijk dat Oudenburg als een belangrijke Romeinse nederzetting kan aanzien worden, en dat bovendien de verdwenen St.-Pieterskerk, wegens de hoge en precies gekende bouwdatum, van uitzonderlijke waarde is voor de geschiedenis van de kerkelijke bouwkunst in Vlaanderen. Het was klaar dat opgravingen te Oudenburg de moeite zouden lonen. Tijdens de opgraving van de kerk te Roksem, die we in 1956 met Prof. Dr. J. Mertens ondernamen, besliste laatstgenoemde dan ook te Oudenburg enkele proefsleuven te graven zodra het werk te Roksem zou beëindigd zijn. Nog in hetzelfde jaar kon met het onderzoek begonnen worden, dat in 1957 voortgezet werd. Het bleek inderdaad dat, zoals vermoed werd, het vierzijdig grondplan van de gemeente terugging op de vorm van het Romeins castellum, met dien verstande nochtans dat de Romeinse versterking met haar zijden van 150 × 150 m aanzienlijk kleiner is dan het dorpsvierkant²².

In het kader van deze opgravingen te Oudenburg, uitgevoerd door de Dienst voor Opgravingen van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, werd me het onderzoek van de S. Pieterskerk toevertrouwd; dit geschiedde van 26 Oktober tot 30 november 1957²³.

²² J. MERTENS, *Oudenburg en de Vlaamse kustvlakte tijdens de Romeinse periode*, in *Biekorf*, LIX, 1958, blz. 334. We mogen ook niet nalaten enkele losse vondsten van munten en keramiek (o.m. op 't Hoge) te vermelden.

²³ Het is ons een aangename plicht de heer Van Eyghen te danken voor de bereidwilligheid waarmee hij het onderzoek van de kerk op zijn terrein toeliet; onze dank gaat verder naar het gemeentebestuur van Oudenburg, naar Dr. J. Mertens, hulvaardig als niet één, en

Daar de ligging van de kerk niet nauwkeurig bekend was, werd eerst een noord-zuid gerichte dwarsselef gegraven, zodat meteen de oriëntatie en de breedte van het gebouw bekend werden. Daarna werd de assleuf uitgezet, die echter wegens de beplantingen en de watertoren de gewenste lengte niet kon bereiken; om het koor te kunnen onderzoeken moest daarom een evenwijdige sleuf gegraven worden. Enkele bijkomende sleuven gaven inlichtingen over de westmuur, het schema van de kruisbeuk en de zuidbeuk. Telkens werd tot op de oerbodem (witgeel Pleistoceen zand) gegraven, wat moeilijkheden met het grondwater meebracht ²⁴.

De *oudste sporen* zijn blijkens de aard van het materiaal of de ligging t.o.v. de funderingen, ouder dan de XIe eeuwse kerk. Dat is het geval met de sporen 14, 36 en 29 die dicht bij elkaar liggen en o.a. Romeinse keramiekscherven bevatten :

Spoor 14 was een ± 20 cm breed grondspoor, dat zich bevond op -185 en bewaard was tot -180 ; het was doorsneden door de romaanse muur 10. Het bevatte brandafval en enkele stukjes keramiek, o. a. de Romeinse scherven 23 en 24, en enkele blauwgrijze scherven, zonder kenmerkende details.

Spoor 36 (-215) werd in het zand uitgehaald en is doorsneden door muur 30. In de vulling lag een stukje hypocaustbuis en een blauwgrijze scherf die Romeins kan zijn (nrs. 30 en 31).

Spoor 29 bestond uit een toegeslibde gracht of waterplas, waarvan we de zuidelijke en westelijke boorden van uitgeloogd zand konden situeren; de bovenzijde van de boord bevond zich op -150 . Naast 31 reikte de gracht tot -175 ; tegen de fundering 27 lag het diepste punt op -192 . Tussen 27 en 25 werd de gracht niet weergevonden; de onberoerde grond lag daar op -170 ; in het verlengde van 27 had de bouwsleuf alle sporen uitgewist. In de aangeslibde grond waren

naar Ir. J. Ameryckx, die welwillend mortelstalen liet ontleden in het laboratorium van de Bodemkartering te Gent.

²⁴ Het peil werd berekend volgens een willekeurig nulpunt: de stoep van het bureel van de heer Van Eyghen, hetgeen overeenstemt met de hoogte van de grond ten zuiden van de dwarsselef, nl. 5,37 boven de zeespiegel.

talrijke voorwerpen (o.a. Gallo-Romeinse scherven) samengedrukt ²⁵; als etensresten troffen we mossel- en oesterschelpen aan.

Hier volgt de lijst van de bijzonderste scherven tijdens de opgraving gevonden; ze zijn alle afkomstig van *Gallo-Romeins aardewerk*. Nrs. 23, 24, 28 en 29 uitgezonderd, komen ze alle uit gracht 29 ²⁶ (afb. 2).

nrs. 1-3. Terra-sigilata. De industrie van het glanzend roodgeglazuurd Romeins of Gallo-Romeins aardewerk, bekend onder de naam *terra-sigilata*, verspreidde zich van uit Italië over Gallië: in de eerste eeuw in het zuiden (o.a. La Graufesenque), vanaf het midden van de eerste eeuw in Midden-Gallië (o.m. Lezoux) en weldra ook in het oosten en de Rijnstreek (o.a. Rheinzabern), waar de bloeitijd in de tweede eeuw te plaatsen is ²⁷.

nr. 1. Bodemscherf van een schotel, type Dragendorff 18/31; aan de binnenkant, in het midden van de omhoog geduwde bodem, drukte de pottenbakker zijn rechthoekige naamstempel in: MAGIO F., *Magio fecit* (Magio heeft dit stuk gemaakt). Een Magio was werkzaam te Lezoux omstreeks het midden der tweede eeuw, een andere te Rheinzabern in de tweede helft van die eeuw; daar ze een gelijkaardige stempel gebruikten, is het moeilijk uit te maken wie van beide ons stuk vervaardigd heeft.

nr. 2. Scherven van een versierde kom, type Drag. 37, naar klei en deklaag gelijktijdig met nr. 1; van de versiering is maar een gedeelte van de eierlijst en van de zich daaronder bevindende rozetten bewaard. Tot deze kom behoren waarschijnlijk ook twee scherven met reliëfversiering. Die versiering, die een gedeelte van de brede band onder de eierlijst vormde, bestaat uit metopen met concentrische cirkels; de metopen zijn gescheiden door dubbele gegolfde lijnen, waarvan de aanzetten door rozetten bedekt zijn. Tweede helft tweede eeuw.

nr. 3. Scherf met opgelegde barbotineversiering.

nrs. 23a-d. Vier scherven, waaronder een randscherf, van zwart gepolijste Belgische waar (terra nigra), lichtgrijs op de breuk, type Gose 319 (*Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*. Kevelaer, 1950). Einde eerste-begin tweede eeuw.

²⁵ De scherven dragen een afzonderlijke nummering.

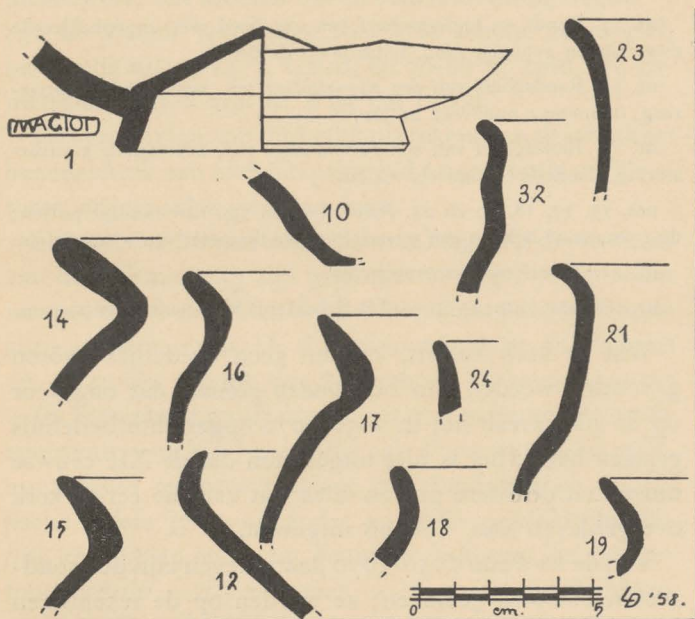
²⁶ Tijdens de opgraving van de romaanse kerk te Oostkerke, vonden we eveneens veel scherven, ditmaal Middeleeuwse, in een gedempte waterloop (*Oudheidkundig onderzoek van de St.-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge*, in *Bul. Kon. Com. Mon. en Landschappen*, VIII, 1957, blz. 189-190).

²⁷ H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden*, blz. 216-219. Antwerpen, 1944.

nr. 4. Bodemscherf van een glanzend zwartbruin „verniste” beker, rood op de breuk, binnendiameter van de bodem: 35 mm. Einde tweede eeuw.

nr. 28 (naast muur 15 op —180). Scherf met matglanzend bruin-rood „vernis”, witgrijs op de breuk.

nr. 5. Scherf, matte grijsbruine deklaag, rood op de breuk, horizontaal gegraveerde lijnen.

AFB. 2. — Profielen van Gallo-Romeins aardewerk.

nr. 8. Scherf met glanzend rode deklaag op de buitenwand, rood op de breuk.

nr. 7. Scherf van een witgele kruik, witgrijs op de breuk.

nr. 6. Scherf van een dolium (voorraadpot), witgele deklaag, rood op de breuk.

nr. 12. Randscherven van twee borden met ongeprofileerde, naar binnen gebogen rand, zwarte deklaag, grijs op de breuk. (Cfr. H. VAN DE WEERD, o.c., afb. 53, nr. 34B).

nr. 21. Randscherf van een pot, zwarte deklaag langs buiten en op de boord langs binnen, grijs op de breuk, vorm verwant met nr. 32, diameter: ongeveer 12 cm.

nr. 32. Randscherf van een grauw-roze ruwwandige pot, verticale kamversiering, diameter: ongeveer 10 cm.

De volgende nummers betreffen scherven van gewoon grijs aardewerk, hoofdzakelijk lokaal fabrikaat; de traditionele vormen blijven dikwijls in voege, zodat datering meestal moeilijk is.

nr. 9. Bodemscherf van een klein bekertje, binnendiameter van de bodem : 25 mm.

nr. 10. Bodemscherf van een schotel, buitendiameter van de bodem : ongeveer 8 cm.

nr. 13. Rand- en bodemscherf van een bord met ongeprofileerde naar binnen gebogen rand, witgrijs op de breuk.

nr. 14. Randscherf van een ruwwandige pot, verticale kamversiering, diameter : ongeveer 21 cm.

nr. 16. Randscherf van een ruwwandige pot, horizontale kamversiering, diameter : ongeveer 14 cm.

nrs. 15, 17, 18, 19 en 24. Randscherven van ruwwandige potten; de twee eerste hebben een respektievelijke diameter van 17 en 15 cm.

nr. 22. Scherf met kamversiering.

nr. 29 (naast muur 15 op —180). Scherf met kam- en staafversiering.

Wat de kerk betreft, konden geen duidelijke sporen gevonden worden van het *houten gebouw* dat ongeveer op de plaats van het in 1056-1070 opgerichte bedehuis gestaan heeft; het is niet uitgesloten dat de XIe eeuwse muren en de latere graven alles wat van die eerste kerk overgebleven was, hebben uitgewist.

Van de *kerk van 1056-1070* daarentegen zijn de grondvesten bewaard gebleven; ze worden op de tekeningen aangegeven met de nrs. 1, 6, 10, 15, 20, 21, 24, 25, 30, 35, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 50, 56 en 57.

De funderingen zijn gemaakt met Doornikse kalksteen, waaraan soms nog Romeinse roze²⁸ of schelprijke witte²⁹ mortel kleefde; dit bevestigt de inlichting van de XIe eeuwse kroniekschrijver over de opbouw van de kerk met hergebruikt materiaal van het Romeins castellum³⁰. Uit-

²⁸ Deze roze kleur wordt verkregen door het mengen van baksteen-
gruis in de mortel. Samenstelling : ± 32 % CaCO_3 , ± 15 % zand en
 ± 50 % baksteen.

²⁹ Samenstelling : ± 35 % CaCO_3 en $\pm 61,5$ % zand.

³⁰ Tijdens de opgraving van het castellum vond J. Mertens het
zelfde bouw materiaal.

zonderlijk komt eens een enkele tuf- en veldsteen voor, evenals een tegel. De grondvesten zijn op het onberoerde zand aangezet. In de naar onder versmallende funderingsgrachten bestaat het benedengedeelte der muren enkel uit stenen in wit zand gebed ³¹; in het eigenlijk metselwerk, dat meestal boven een versnijding begint ³², zijn de stenen verbonden met gele schelploze mortel, bestaande uit 14-19 % CaCO_3 en 70-80 % zand. De gemetselde muren zijn 90 à 95 cm breed.

Het grondplan van dit bedehuis tekent een driebeukige benedenkerk, een niet-uitspringend transept met middentoren en een vlak gesloten koor.

Het koor is binnenwerks 8,10 m lang. Op de oostkant van de sluitmuur 57 zijn geen muren uitgebouwd, zodat we met zekerheid weten dat het koor door geen halfronde absis afgesloten was. De sluitmuur 57, die op de oostkant op —140 een verstek van 25 cm heeft en bewaard is tot —60, is regelmatig verbonden met 56, een fragment van de zuidmuur van het koor (afb. 12). Deze romaanse zuidmuur werd op twee plaatsen uitgebroken door de gotische pijlers 37 en 54, zodat, naast de vermelde fundering 56, ook 49 en 50 tot die muur behoren. Ze zijn gefundeerd op —206 en vanaf —156 gemetseld ³³. Muur 50 is regelmatig in de zuid-oostelijke vieringspijler ingewerkt; daar komen ook de oostmuur 35 van de niet-uitspringende zuidelijke transeptarm, de kettingmuren onder de triomfboog (nr. 47) en de zuidelijke vieringsboog (nr. 42) samen ³⁴.

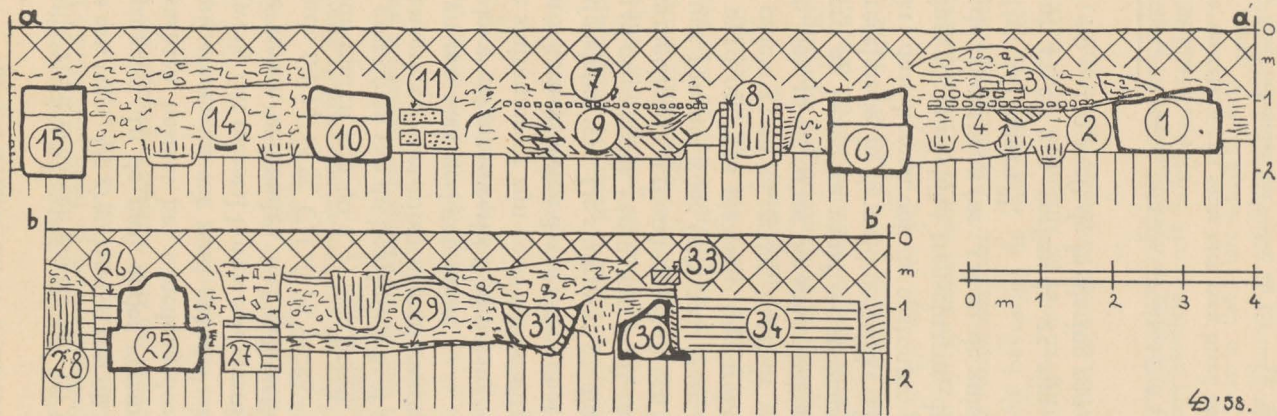
Muur 47 en zijn verlengde 25 zijn gefundeerd op —200; op —140 heeft de fundering een versnijding van

³¹ Zoals te Snellegem, Roksem en gedeeltelijk te Gistel (opgraving van de abdijkerk in 1958).

³² De verstekken zijn soms niet even breed over de ganse lengte van de muur.

³³ 56 bleef behouden tot —60, 49 tot —55, 50 tot —110.

³⁴ Deze muren zijn bewaard tot —60, onder jonger metselwerk.

AFB. 3. — Profiel *a-a'* van de dwarssleuf en profiel *b-b'* van de assleuf.

15 (oostkant) en 20 cm (westkant); op die hoogte neemt het eigenlijk metselwerk een aanvang. 42 heeft op de noordkant een verstek van 5 cm op —140, aansluitend met 47, en een versnijding van 15 cm op —150, overeenstemmend met 35. Deze laatste, gefundeerd op —200, heeft op —150 à —160 een verstek van 15 (oostkant) en 15 à 35 cm (westkant). De zuidmuur 40 van de gereduceerde transeptarm, in verband gemetseld met 35, is op het zand aangezet op —210. Op de noordzijde bevindt zich op —160 een verstek van 10 cm, overeenstemmend met 35; op de zuidkant zijn er twee versnijdingen van 10 cm, nl. op —160 en —90. Op 4,50 m westwaarts van 35 houdt muur 40 op; muur 41, tegen en over de schuin eindigende 40 gebouwd, is de voortzetting³⁵. Deze muur 41 is maar op —175 gefundeerd; op —90 zijn er verstekken van 10 (zuidkant) en 30 cm (noordkant). Bouwmateriaal en -techniek zijn bij de twee muren ongeveer gelijk; waarschijnlijk was er maar weinig tijdsverschil, misschien een winter, tussen het bouwen van 40 en 41.

De oostmuur van de zuidbeuk, nr. 43, bleef bewaard tot —120 en sluit aan bij 41. De muren 35 en 43 lopen niet door ten zuiden van de gevelmuur 40/41. In het verlengde van 43 ligt 30, de kettingmuur onder de westelijke vieringsboog; deze muur is gefundeerd op —175 en gemetseld vanaf —120. Hij is maar weinig hoger bewaard, en dat is waarschijnlijk de reden dat er geen versnijdingen zijn. De afstand tussen 25 en 30 bedraagt 6, 10 m, hetgeen overeenstemt met de breedte van de middenbeuk; daaruit volgt dat de viering een vierkant tekent.

In de benedenkerk wordt de middenbeuk afgelijnd door de twee kettingmuren 6 en 10, waarop de noordelijke en zuidelijke steunen stonden. De muren 6 en 10

³⁵ De sleuf voor 40 en 41 werd zeker niet ineens gegraven.

zijn respektievelijk gefundeerd op —210 en —200, gemetseld vanaf —140 en —135 en bewaard tot —94 en —104. Ter hoogte van het beginnende metselwerk zijn beide muren, langs de kant der zijbeuken, voorzien van een klein verstek. Tussen kettingmuur 6 en 1, de zijmuur van de zuidbeuk, bedraagt de afstand 2,90 m; die muur 1 is gefundeerd op —180 en gemetseld vanaf —110, met een verstek van ± 10 cm op de zuidkant. De overeenstemmende noordmuur 15 ligt op 3,10 m van muur 10 en is aangezet op —225 en zonder versnijding gemetseld vanaf —135.

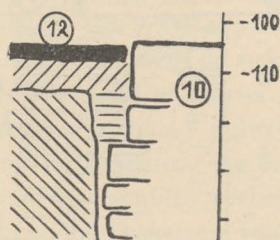
Uit het „tractatus” is bekend dat zuilen de steunen tussen de beuken vormden. Ten zuiden van muur 10 werden verschillende fragmenten van Doornikse zuiltrommels aangetroffen, waarschijnlijk materiaal van de romaanse zuilen (nr. 11). Ze hadden een dikte van 22,25 en 30 cm; van één exemplaar kon de diameter, 70 cm, bepaald worden.

De westmuur van de romaanse kerk werd op twee plaatsen onderzocht. Muur 20, de voortzetting van muur 6, was gefundeerd op —200 en is slechts over 50 cm bewaard; hij is in verband gemetseld met 21, de westmuur van de zuidbeuk, die behouden bleef tot —105. Van de westmuur der middenbeuk is er, door latere verbouwingen, tegen muur 20 niets bewaard gebleven. Op één plaats troffen we de westmuur van de noordbeuk (nr. 24) aan, bewaard tot —75.

Uit dit alles blijkt dat de beuken binnenwerks 15, 20 m lang en 14,40 m breed waren, zodat de totale binnenlengte van de kerk ongeveer 31,50 m bedroeg.

Fragmenten van een romaanse vloer 12 werden in situ gevonden; de vloer bestond uit een 1,5 à 2,5 cm dikke laag witgele mortel (ongeveer 36 % CaCO_3 en ongeveer 60 % zand) waarvan de bovenlaag vermengd was met baksteengruis, zodat de vloer een roodgespikkeld uitzicht had. De effen bovenzijde lag op —102 à —105,

ttz. op ongeveer 4,35 m boven het zeepeil. Onder de vloer lagen stukjes tegels (ongeveer 1,5 cm dik) en veldsteen. Een gedeelte van de vloer lag boven de klokkenoven 9; een ander fragment kwam bijna tot tegen de romaanse muur 10, waaruit blijkt dat de vloer niet ouder is dan muur 10, daar de funderingssleuf van 10 de bevoering gedeeltelijk zou uitgebroken hebben en ook omdat de lagere fundering nog enkele cm uispringt (afb. 4).

AFB. 4. — Muur 10 en de jongere vloer 12.

Het is niet met zekerheid te achterhalen of die romaanse bevoering de oorspronkelijke vloer van de XIe eeuwse kerk was; haar samenstelling komt echter overeen met soortgelijke vóórromaanse en romaanse exemplaren³⁶. Aangezien muur 10 tot —104 en muur 6 tot —94 bewaard bleven, ttz. hoger dan de vloer, moeten op die plaats steunen van de benedenkerk gestaan hebben; een gewone kettingmuur kan immers niet boven de vloer uitkomen.

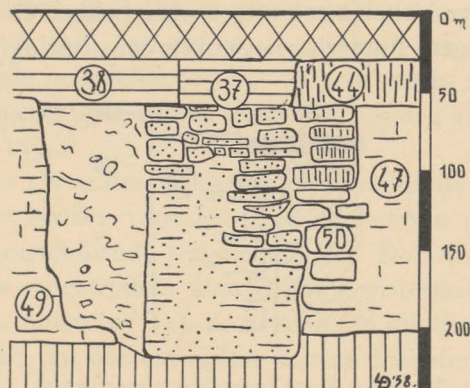
Aan de kerk van 1056-1070 werden in de loop der tijden ook *verbouwingen* uitgevoerd.

Op de zuid-oostelijke vieringspijler en de aansluitende muren 42, 47 en 50 ligt jonger metselwerk 44; het is uitgevoerd met Doornikse kalksteen en harde grijsgele

³⁶ In Vlaanderen vermelden we fragmenten in de krypte te Harelbeke, in de S. Pieters- en S. Baafsabdijkerk te Gent (M. DERUELLE, *De St-Pietersabdij te Gent*, blz. 56. Gent, 1933; F. DE SMIDT, *Opgravingen in de Sint-Baafsabdij te Gent. De abdijkerk*, blz. 181-195, 239. Gent, 1956).

mortel (28 % CaCO_3 en 64 % zand) en kan nog romaans zijn. Fundering 44 (bewaard tot —30) ligt op 50 op —110, op 42 en 47 op —60.

In de XVe eeuw werd het romaans koor door een gotische koorpartij vervangen.

AFB. 5. — De zuid-oostelijke vieringspijler, gezien uit het zuiden (na afbraak van de versterkingsmuur 26). Muur 47 is in doorsnede weergegeven; 37 heeft 49-50 doorbroken. Cfr. AFB. 14.

Tegen de zuid-oostelijke vieringspijler staat de fundering 37, die de romaanse muur 50 gedeeltelijk vernield heeft (afb. 5). Van —220 tot —60 bestaat het metselwerk uit Doornikse steen en enkele bakstenen. Op —60 begint het opgaand metselwerk van baksteen ($24-25 \times 11 \times 5,5-6,5$ cm) en harde grijze mortel; de zuidkant is langs boven uit drie schuin bekapte blokken ijzersteen (1 : 31,30 en 54 cm, h. : 27 cm) samengesteld. Op 3,30 m ten oosten van muur 37 staat de bakstenen pijler 54³⁷; op —60 rust hij eveneens op een gemetselde fundering van Doornikse steen. De pijler is 90 cm lang, zodat hij in plan een vierkant zal gevormd hebben, daar muur 37

³⁷ Konstrukties 37 en 54 vernielden gedeeltelijk de zuidmuur van het romaans koor.

een breedte had van 93 cm ³⁸. Een gelijkaardige pijler 58 ligt 3,90 m oostwaarts van pijler 54. We hadden geen gelegenheid het gotisch koor oostwaarts verder te onderzoeken. Op 3,90 m zuidwaarts van fundering 37 ligt de zijmuur van het gotisch zuidkoor 55. Deze 75 cm brede muur, bestaande uit hetzelfde materiaal als de gelijktijdige muren 37, 54 en 58, is gefundeerd op —200; hij ligt gedeeltelijk op de romaanse muur 35 (op —80) ³⁹.

Tegen de oostkant van 25 en 47 werd op —170 een muur 26 opgetrokken, tot —130 uit baksteen en zwart zand bestaande, vanaf —130 is de baksteen (28-31 × 13,5-15 × 7,5 cm) met grijze mortel gemetseld.

Tegen de westmuur werd op muur 20 een halfzuil gebouwd, waarvan de fundering 19 een breedte heeft van 130 cm ⁴⁰; van de eigenlijke veelzijdige sokkel was maar één kant bewaard (baksteen van 29 × 14,5 × 7,5 cm). 19 is in verband gemetseld met 22, de herbouwde westmuur van de middenbeuk (gefundeerd op —210). Tegen de buitenkant van de westmuur hebben eveneens gotische verbouwingen plaats gevonden. In het verlengde van 15 ligt muur 18 (baksteen van 30 × 15 × 8 cm en grijsgele mortel), 62 cm breed en dieper dan —220 gegrondvest. Hij is gebouwd tegen de romaanse westmuur 24 ⁴¹. Muur 17 is 66 cm breed (baksteen van 30 × 15 × 6,5 cm en gele mortel) en op —95 op de beroerde grond gebouwd; hij bleef bewaard tot —85, maar de slopingsseuf is te volgen tot —25. Volgens het materiaal kunnen 17, 18 en 19 gelijktijdig zijn.

³⁸ Tussen 37 en 54 bevindt zich van —60 tot —30 een jonger muurtje 38, 60 cm breed (baksteen van 29 × 14,5 × 7 cm, en klei).

³⁹ In opstand was muur 55 door een boog met een pilaster tegen 37 verbonden; dit was de toegangsboog tot het gotisch zuidkoor.

⁴⁰ Van —150 tot —120 is de Doornikse steen, waartussen ook enkele bakstenen liggen, gebed in zwart zand; hoger is er grijsgele mortel.

⁴¹ Afval van baksteen en mortel lag overal omheen en op 18.

In het kerkgebouw hebben talrijk begravingen plaats gevonden. Wij vonden de volgende gemetselde *graven* :

graf 8 (—195); wanden in baksteen (24,5 × 11,5 × 5,5 cm), enkel met klei verbonden.

graf 23 (—165); wanden in baksteen (29,5 × 13,5 × 7,5 cm), enkel met klei verbonden.

graf 28 (—170); muren in baksteen (28,5 × 13,5 × 5,5 cm), enkel met klei verbonden; dit graf is ouder dan muur 26, die er tegen gebouwd is.

graf 34 (—170); binnenwerks 2,15 m lang, gemetseld met baksteen (29,5 × 14 × 6 cm) en harde grijszwarte mortel. De bouwsleuf haalde een gedeelte van muur 30 tot —170 uit. De binnenwanden waren bepleisterd en beschilderd met enkele rode kruisen. Het geraamte lag ter plaatse, het hoofd op twee bakstenen en de armen naast het lichaam gestrekt.

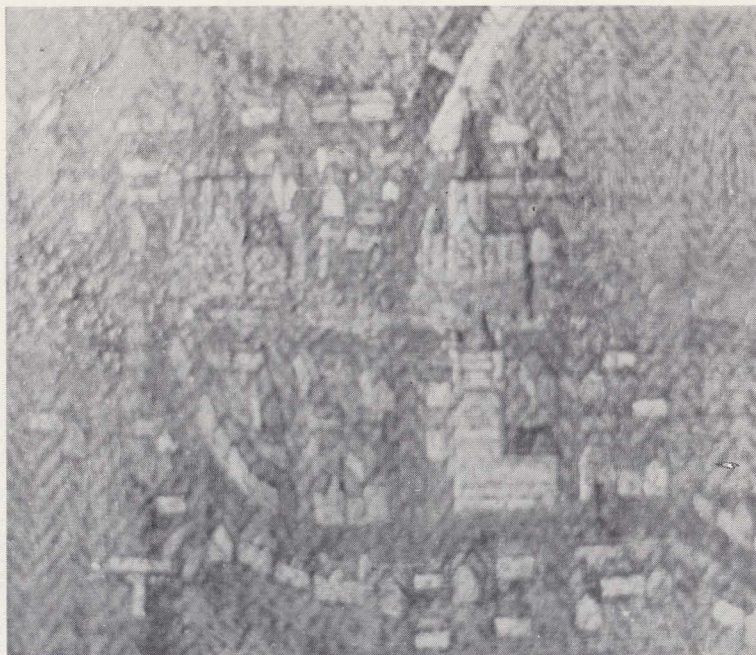
Op drie plaatsen in de kerk werden sporen gevonden van het *klokkengieten*; in vroegere eeuwen werden de klokken inderdaad dikwijls in de kerk zelf gegoten, om zo het probleem van het vervoer der klokken op te lossen⁴².

Van de klokkengieterij 9 bleef, gedeeltelijk onder de romaanse bevoering 12, de westkant van de kern gedeeltelijk bewaard (tot —110); ze was gemaakt van veldstenen die langs de binnenkant in klei gebed waren, langs buiten echter in gemengd grijsbleek en hardgeel zand (afb. 6). De binnenzijde van de kern, waarin het vuur gestookt werd, was met (roodverbrande) klei bestreken; omheen de kern vormde men de valse klok, die nadien tot gietvorm van de klok diende, en de klokkenmantel. In de dwarsleuf werd van —185 tot —125 klei, verbrande klei, houtskool, bronsintels en een Pingsdorfscherf gevonden. Als vloer 12 de oorspronkelijke bevoering is, dan wordt het waarschijnlijk dat hier de klokken voor de XIe eeuwse kerk gegoten werden.

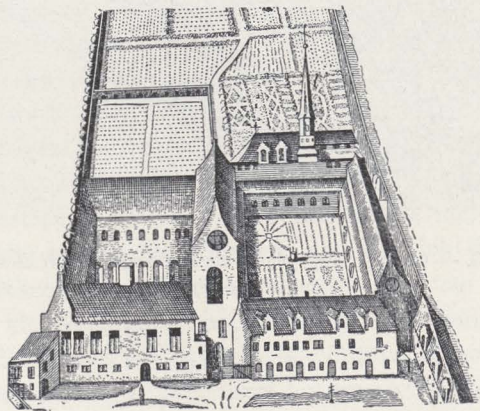
⁴² In de onmiddellijke omgeving stelden we dit eveneens vast in de kerken van Roksem (1956) en Snellegem (1956 en 1957).

AFB. 8. — Oudenburg, volgens de kaart van J. van Deventer
(16^e eeuw).

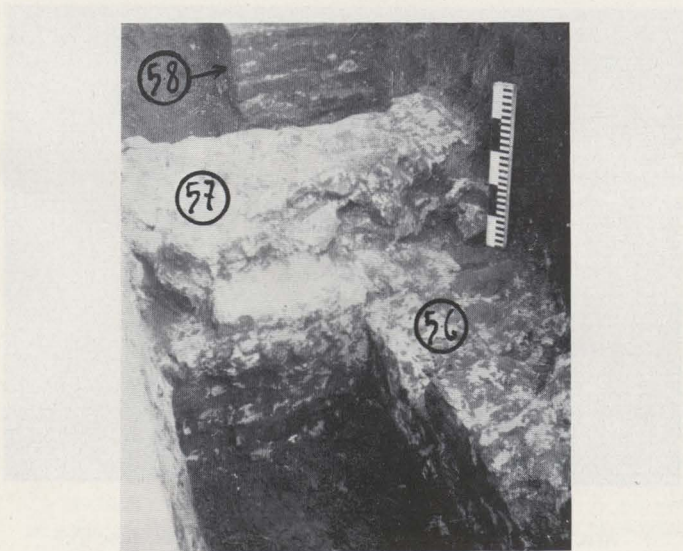
AFB. 9. — Oudenburg, volgens de kopie van de kaart van 't Brugse Vrije door P. Pourbus (1562-1571).

AFB. 10. — Zicht op de abdijgebouwen. (*Flandria Illustrata* van A. Sanderus).

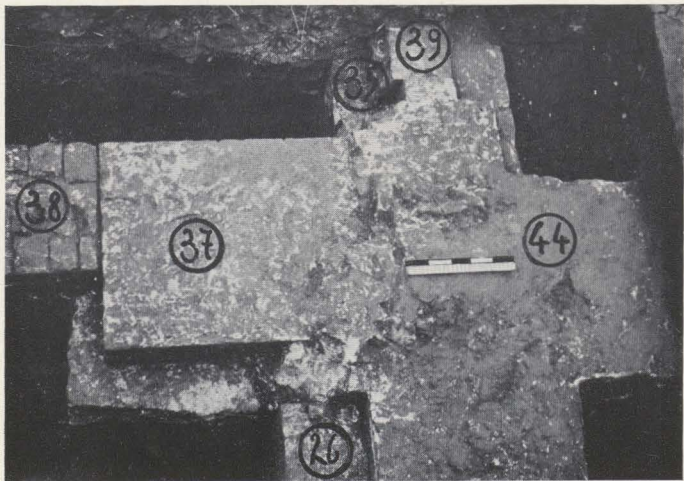
AFB. 11. — Voormalig abtskwartier (1756) van de Sint-Pietersabdij, nu woonhuis van de heer Van Eyghen.

AFB. 12. — Zuid-oosthoek van het romaans koor.

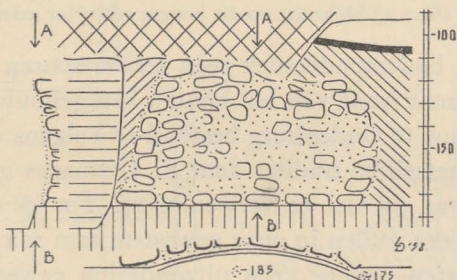

AFB. 13. — Detail van muur 6.

AFB. 14. — De zuid-oostelijke vieringspijler (cfr. AFB. 5).

Op nog twee andere plaatsen lagen overblijfselen van het klokkengieten; van het grondplan en de opstand der kernen bleef echter niets meer over. Klokkenuven 4 lag in de zuidbeuk; de onderlaag bestond uit veldsteen en verbrande klei. Oven 31 (—175) bevond zich in de viering en is jonger dan gracht 29 en graf 32 (—160); de resten lagen tussen —180 en —155.

AFB. 6. — Klokkenuven 9; doorsnede, plan en opstand van het bewaarde fragment. De zwarte lijn (—102 tot —105) is de romaanse vloer 12.

Onder de *overige vondsten* vermelden we :

- 2 (op —115) : laag niet gemetselde stenen (Doornikse steen, veld- en tufsteen) in het oostprofiel van de dwarsseulf; ze rusten op een onderlaag van grijze mortel. Over die steenlaag loopt op —105 een brandlaag, die in gans de breedte van de sleuf voorkomt. Ongeveer even hoog lag de gelijkaardige laag veldstenen 7; tegen de bovenkant lagen twee bakstenen van $30 \times 15 \times 6$ cm.

- 3 (op —90) : laag bakstenen ($29,5 \times 14,5 \times 8$ cm) met gele mortel gemetseld, liggend op de laag gemetselde veldstenen 5.

- 16 (op —63) : vloer van vierkante rode tegels ($20,5 \times 20,5 \times 4$ cm, enkele 9×8 cm); deze vloer werd doorbroken door grote boordstenen en door de sloping van 17.

- 27 (op —200) : fundering van baksteen ($23,5 \times 11 \times 5,5$ cm) en grijze zachte mortel. Op de oostkant is er op —130 een versnijding van 15 cm; het opgaand werk is 65 breed.

- 33,59 : boven de romaanse muur 30 ligt op —95 een 10 cm dikke kalklaag, gedeeltelijk vernield door een vergraving en de bouw van graf 34. Op —75 ligt een laag rode ongeglazuurde tegels ($20 \times$

20 × 2 cm); daarop liggen stukken baksteen en klei, waarop op —63 een grote witte steen 33 lag (onderaan geprofileerd, langs boven effen, dikte : 8 cm). Naast 33 en gedeeltelijk op 34 lag op —60 een 40 cm brede laag baksteen, 59.

- 46 (op —170) : vierzijdig spoor (26 × 22 cm) met grijsbruine zandvulling, waarin enkele scherven staken. Het spoor komt voort van een onderaan gepunte paal; boven het spoor lag een jonger graf (—150).

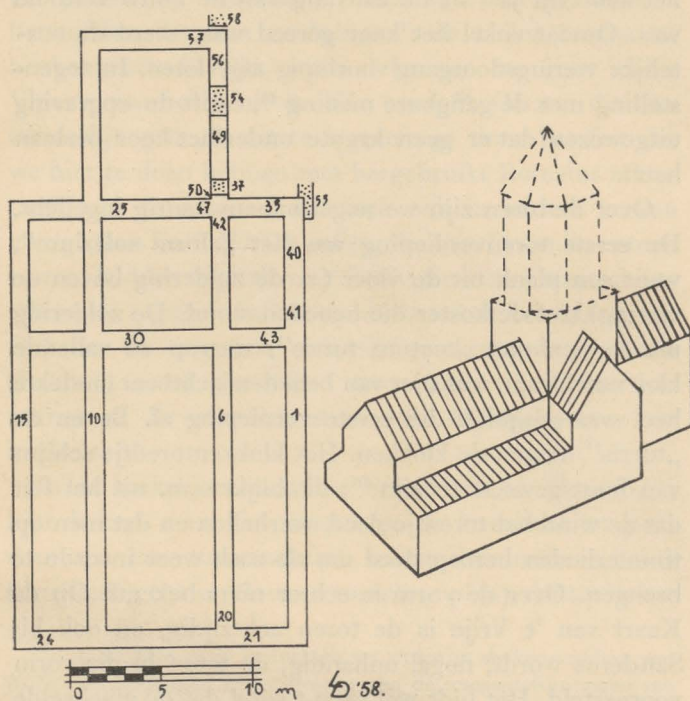
- Een hoektegel, fragment van een vloer, lag op —55 op de romaanse muur 35, in de hoek tussen 39 en 44. Uit de ligging van deze tegel en van 16 en 33 blijkt dat op die hoogte een vloer gelegen heeft.

Dat het bodemonderzoek geen zekere sporen aan het licht gebracht heeft van het houten kerkgebouw, dat in de XIe eeuw te Oudenburg bestond en volgens de toenmalige plaatselijke traditie door S. Ursmarus gebouwd geweest was, is niet te verwonderen. Tot in de XIIe eeuw immers, zullen in onze gewesten, arm aan natuursteen, houten kerkjes geen uitzondering geweest zijn; wegens het vergankelijk materiaal en het bouwen van stenen kerken op dezelfde plaats, is het begrijpelijk dat daarvan weinig of geen sporen bewaard bleven⁴³.

De Sint-Pieterskerk, waaraan van 1056 tot 1070 gewerkt werd, bestond uit een vlakgesloten koor, een niet-uitspringend dwarspand met middentoren en een driebeukige benedenkerk. De breedte van de middenbeuk bedroeg 6,10 m, die der zijbeuken 2,90 m en 3,10 m; de lengte der benedenkerk was 15,20 m. Daar het koor

⁴³ In het aanpalende Roksem lieten een reeks paalgaten toe het grondplan van twee voorromaanse houten kerken opnieuw samen te stellen (opgraving 1956). Nog in 1135 schijnt in de streek van Veurne, misschien te Steenkerke, („... in parrochia Sancti Bertini in territorio Furnensi..”) een houten kerkje gebouwd te zijn. (*MG. SS. X, Miracula S. Bertini*, blz. 521). Cfr. ook H. VAN WERVEKE, *Over kerkbouw vóór de XIIIe eeuw*, in *Album J. Vercoullie*, blz. 346. Brussel, 1927, die het kerkje in Veurne zelf situeert. P. HELIOT rekent bij de houten kerken in Vlaanderen de abdijkerk van Ter Duinen, in 1123 gewijd (*Les églises du Moyen-Age dans le Pas-de-Calais*, I, blz. 43. Atrecht, 1951). Dit gegeven uit de XVe eeuwse abdijskronieken steunt echter op geen enkel dokument. Cfr. J. DE CUYPER, *Idesbald van der Gracht*, blz. 33-36. Brugge, Brussel, 1946.

8,10 m lang was en de viering een vierkant tekende, was de totale lengte van de kerk, binnenwerks gemeten, 31,50 m. Uit het „tractatus” is bekend dat er een koor, een middentoren en drie beuken bestonden; de op-

AFB. 7. — Schematisch plan en opstand van de S. Pieterskerk (1056-1070). De cijfers verwijzen naar de opgegraven muurfragmenten; 37, 54, 55 en 58 behoren bij het koor uit de XVe eeuw.

graving heeft duidelijk gemaakt dat het transept gereduceerd was⁴⁴, het koor een vlakke oostmuur had en zijkoren ontbraken. Bovendien konden nu ook de afmetingen bepaald worden. Het bodemonderzoek heeft de gegevens van de eigentijdse kroniek over de herkomst

⁴⁴ Uit de ligging van 40/41 en uit het feit dat 35 en 43 niet doorlopen ten zuiden van 40/41, blijkt duidelijk dat de kruisbeuk niet uitsprong buiten de zijmuren van de zuidbeuk.

en de aard van het bouw materiaal der muren bevestigd. Uit de ligging van muur 41 t.o.v. muur 40 kan afgeleid worden dat men van oost naar west gewerkt heeft, wat weer overeenstemt met de inlichting uit de kroniek, dat het koor vijf jaar na de aanvang van de bouw voltooid was. Omdat enkel het koor gereed was, werd de oostelijke vieringsdoorgang voorlopig afgesloten. In tegenstelling met de gangbare mening⁴⁵, heeft de opgraving uitgewezen dat er geen krypte onder het koor bestaan heeft.

Over de toren zijn we nogal onnauwkeurig ingelicht. De eerste torenverdieping was het „altum solarium”, want een plank uit de vloer (= de zoldering boven de viering) trof de koster die beneden stond. De zoldering uit dennenhout, „tectum turris”, waarop de vallende klok neerkwam, was niet van beneden zichtbaar en dekte heel waarschijnlijk die eerste verdieping af. Boven de „turris” hingen de klokken. Het klokkentorentje schijnt van hout geweest te zijn⁴⁶; dit blijkt o.m. uit het feit dat de wind het torentje deed overhellen en dat men op timmerlieden beroep deed om de zaak weer in orde te brengen. Over de vorm is echter niets bekend. Op de Kaart van 't Vrije is de toren achzijdig, en ook bij Sanderus wordt, nogal onhandig, de toren in die vorm voorgesteld. Het lijdt wel geen twijfel dat de afgebeelde achtkant van steen is; het is niet bekend wanneer deze tot stand kwam⁴⁷, maar het is niet uitgesloten dat men bij de bouw van die stenen achtkant, het schema van het XIe eeuws houten torentje bewaard heeft.

De archeologische inlichtingen uit het „tractatus”, die tijdens de opgraving konden gecontroleerd worden, ble-

⁴⁵ E. FEYS, D. VAN DE CASTEELE, *o.c.*, blz. 442; M. GYSSELING, *Nota's...*, blz. 114.

⁴⁶ Cfr. ook M. GYSSELING, *Nota's...*, blz. 115.

⁴⁷ Er werd misschien in de XIIIe eeuw een nieuwe toren gebouwd; dit zou dan de uitleg zijn voor het metselwerk 44.

ken met de waarheid overeen te stemmen. Er is dan ook geen reden om te twifelen aan de inlichting dat er zuilen in de kerk stonden. Zuilen tussen de beuken zijn nochtans een grote uitzondering in de romaanse kerken van het graafschap Vlaanderen; toch lijkt het ons niet te betwijfelen dat met „columpne” de zuilen tussen de beuken bedoeld zijn, zelfs al kennen we geen ander Vlaams voorbeeld uit de XIe eeuw⁴⁸. Of zou dit uitzonderlijk gebruik uit te leggen zijn door het feit dat we hier te doen hebben met hergebruikt Romeins materiaal, een verschijnsel dat zich ook in andere kerken voorgedaan heeft⁴⁹? De zuilen, die van Doornikse steen waren, hadden kapitelen uit Boulogne-steen, waarschijnlijk harde grijsgele kalksteen uit de streek van Marquise. Ook in de ongeveer gelijktijdige krypte van Nesle (Somme) werd Doornikse steen aangewend voor de muren en de steunen, steen van Marquise voor de kapitelen⁵⁰.

In de kerkelijke romaanse bouwkunst in Vlaanderen lijkt de kerk met niet-uitspringende kruisbeuk en midrentoren een tussenschakel tussen het oude schema (driebeukig transeptloos en torenloos plan), dat tot in het

⁴⁸ Uit de XIIe eeuw vermelden we zuilen in de koorroning van S. Donaas te Brugge, een navolging van de transeptafsluitingen van de katedraal van Doornik; in Brugge kunnen we eveneens de ronde pijlers in de S. Baseliskerk vernoemen. In het omliggende citeren we o.a. Lillers en Lucheux (N.-Frankrijk, eerste helft XIIe eeuw) en Blaton (Henegouwen, einde XIIe eeuw, Doornikse invloed).

⁴⁹ In zijn „Gesta abbatum Sithiensium” (Xe eeuw) vermeldt Folcuinus zuilen in het kerkje dat Mommolinus, Bertinus en Ebertramnus in de VIIe eeuw in het latere S. Momelin (Frans-Vlaanderen) oprichtten (*MG. SS. XIII*, blz. 608). Die zuilen kwamen uit de omgeving en waren waarschijnlijk hergebruikt Romeins materiaal, zoals Folcuinus ook vermeldt voor de zuilen van de Karolingische abdijkerk te Lobbes. Cfr. S. BRIGODE, *L'architecture religieuse dans le sud-ouest de la Belgique*, in *Bul. Kon. Com. Mon. en Landschappen*, I, 1949, blz. 111-113.

⁵⁰ C. ENLART, *Manuel d'archéologie... Architecture religieuse*, t. I, blz. 222-223. Parijs, 1927³.

begin van de XIIe eeuw kenmerkend voor de kleine kerken bleef, en het kruisvormig grondplan met vieringstoren dat in de XIIe eeuw in het Scheldegebied het meest verspreid type onder de dorpskerken werd. Tot de eerste groep behoren de kerken te Ettelgem, Izenberge I ⁵¹, Snellegem I ⁵², Ochtezele en Wemaarskapel ⁵³.

In 1455 werd een nieuw en groter koor ingewijd; daarvan heeft het onderzoek enkele fragmenten aan het licht gebracht, niet voldoende echter om gans het grondplan van deze gotische koorpartij te kunnen opmaken. Daar de muren 37, 54, 55 en 58 gelijktijdig zijn, mogen we aannemen dat het zuidkoor samen met het middenkoor opgetrokken werd, en dus niet als een latere uitbreiding te beschouwen is. In die laatste veronderstelling trouwens, had er een doorlopende zuidmuur van het hoofdkoor moeten bestaan hebben. Het is niet bekend of dit, waarschijnlijk driebeukig koor een hallekoor geweest is; de breedte van het zuidkoor immers, 3,90 m, is tamelijk kleiner dan de breedte van het hoofdkoor, in de veronderstelling natuurlijk dat het gotisch middenkoor even breed was als het romaans koor. Ook op de afbeelding bij Sanderus is maar één veelzijdig koor afgebeeld. Schuilen de koren onder één dak, of zien we enkel het noordkoor? Als steunen tussen de koren werden bakstenen pijlers aangewend. We weten niet of de koren even lang waren; ze telden minstens twee traveeën.

L. DEVLIEGHER

Aspirant N.F.W.O.

⁵¹ BR. FIRMIN, *De Romaansche kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen*, blz. 82-86, 241-247. Gent, 1940.

⁵² L. DEVLIEGHER, *Oudheidkundig onderzoek van de S. Elooiskerk te Snellegem*, in *Hand. Soc. d'Émul. Brugge*, XCIV, 1957, blz. 89-113. We konden vaststellen dat de kerk, bestaande uit drie beuken en een koor, pas in de tweede helft der XIIe eeuw een kruisbeuk met middenstoren kreeg.

⁵³ L. DEVLIEGHER, *De kerkelijke romaanse bouwkunst in Frans-Vlaanderen*, in *Bul. Kon. Com. Mon. en Landschappen*, IX, 1958 blz. 16-17.

Drukkerij Sinte-Catharina, Brugge, België.

Recherches archéologiques dans l'église Saint-Pierre à Oudenburg

Saint Ursmer, évêque et abbé de Lobbes († 713) bâtit, selon la tradition locale, deux églises à Oudenburg, l'une dédiée à Notre-Dame, l'autre à saint Pierre. Cette dernière, construite en bois, fut remplacée par un nouveau sanctuaire en 1056. Une chronique, *tractatus* anonyme de cette église, rédigée entre 1081 et 1084, donne des renseignements intéressants concernant sa construction (1).

Le chroniqueur nous renseigne sur la provenance des matériaux de construction, prélevés à la forteresse romaine : pierre de Tournai pour les murs et les colonnes, pierre calcaire de Boulogne pour les chapiteaux. Dans la relation des miracles nous retrouvons certains détails relatifs au plan et à l'élévation. Le sanctuaire fut consacré en 1070. Quelques années avant sa mort en 1087, saint Arnould reçut l'église, qui servit plus tard d'abbatiale. Un nouveau chœur fut consacré en 1455. L'abbaye et l'église furent démolies vers la fin du XVIIIe siècle. Les recherches entreprises en 1957 par le Service des Fouilles de l'Institut royal du Patrimoine artistique ont fourni d'intéressants renseignements concernant l'édifice.

D'après les fondations, le bâtiment de 1056-1077 comprenait une nef flanquée de collatéraux (largeur $2,90 \times 6,10 \times 3,10$ m dans l'œuvre); un transept non saillant avec tour centrale et un chevet plat ($8,10 \times 6,10$ m). Longueur totale 31,50 m (fig. 7). Quelques fragments du pavement roman furent découverts.

Le plan avec transept non-saillant se situe entre le schéma plus ancien de l'église sans transept en vigueur jusqu'au XIIe siècle et l'église cruciforme avec tour de croisée, plan caractéristique de l'architecture romane du XIIe siècle en Flandre.

Nous avons également étudié quelques fragments du chœur gothique de 1455 : il comprenait au moins 2 travées (n°s 37-54-55-58). Plusieurs fragments de céramique romaine furent également recueillis notamment un tesson d'une coupe en terre sigillée Drag. 18/31 avec marque MAGIO.F (IIe siècle), fragment d'un bol décoré Drag. 37, poterie en *terra nigra*, céramique vernissée, etc. ; restes d'un four à cloche (9) (fig. 6).

L. Devlieghe

Supplément à ARCHAEOLOGIA BELGICA, n° 43.

(1) Cette chronique, conservée aux archives de l'évêché de Bruges, n°s 11B1, f° 47 v°-49 v°, dans une rédaction d'environ 1300, fut éditée par Malou en 1840 et dans les M.G. SS. XV, 2, pp. 867-872 ; nos extraits, qui corrigent parfois Malou, sont copiés sur le manuscrit.